

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 19 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2019

ARAŐTIRMA
Research

İsmet-i Enbiya İlkesinin Kur'an'a Aykırı Yorumlanması ve Bunun Sebep Olduğu İtikadî Problemler

Mehmet Emin Günel

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelam Anabilim Dalı
gun_eli@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-5662-8492>

Geliş Tarihi / Received: 14.10.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 20.12.2019

Öz

Kur'an'da zikri en fazla geçen meseleler, dinin asılları olarak isimlendirilen inanç konularıdır. İnanç konularının esas, sosyal ve bireysel yaşamı düzenleyen normların bu esaslara dayanan teferruatlar olması sebebiyle, inanç konularındaki sapmalar, etkilerini doğrudan fert ve toplum yaşamında hissettirecektir. Asırlar boyunca insanlığın gündemini meşgul eden inanç problemlerinden biri de, insanüstü bir doğaya sahip oldukları iddia edilen kişilere isnat edilen ve birçok insanın yaşamını etkileyen, Kur'an'ın temel inanç esaslarına aykırı söylem ve davranışlardır. Oysa bu insanlardan hiçbiri peygamberlerden üstün değildir. En önemli amaçlarından biri, insanları sahih bir inanca davet etmek olan Kur'an'ın, bu konudaki ölçüleri, kıssalarını aktardığı peygamberlerin hayatlarında verdiğini düşünmekteyiz. Kıssası anlatılan her peygamberin hikâyesi içinde uyarılmalarına sebep olan en az bir davranışına dikkat çekilmesinden hareketle, peygamberlerde olması gerekli görülen ismet sıfatının, mutlak olmayıp, sınırlı olduğunu bilmek, inanan kesimler arasında daha çok rastlanılan istismarların azalmasına katkı sağlayacaktır. Bu sebeple, Kur'an'a aykırı masumiyet algısının, sosyolojik ve bireysel alanlarda yanlış kabullerin ortaya çıkmasındaki etkisi, dünü ilgilendirdiği gibi, bugünü ve yarını da ilgilendirmektedir.

Bu çalışmada ismet-i enbiya ilkesi; peygamberlerin masumiyetinin Kur'an kaynaklı bir ilke olup olmadığı ve mutlak ismet anlayışının istismarıyla güçlenen inanç problemleri yönüyle ele alınacaktır. Anahtar Kelimeler: Kur'an, İsmet-i Enbiya, Masumiyet, Te'vil, Kelam Ekolleri.

The Interpretations of the Tenet of the Prophets' Innocence in Conflict with The Qur'an and The Creedal Problems Caused by It

The most frequently mentioned issues in the Qur'an are beliefs, which are called the origins of religion. Since belief issues are the norms that regulate social and individual life, and deviations based on these principles, deviations in belief issues will make their effects felt directly in individual and community life.

One of the belief problems that have occupied the agenda of humanity for centuries is the alleged superhuman' discourse and behavior contrary to the fundamental beliefs of the Qur'an. Yet none of these people are superior to the prophets. We believe that the Qur'an, one of the most important aims of which is to invite people to a true faith, gives the measures of this issue in the life stories of the prophets.

In the story of each prophet described in the parable, at least one of the behaviors of the prophets caused them to be warned. Therefore, the adjective of ismet which is required to exist in the prophets' identities is not absolute but limited. That belief will help to reduce the abuse about this issue among the believers.

For this reason, the effect of the perception of innocence contrary to the Qur'an in the emergence of false acceptances in sociological and individual fields is of interest to today and tomorrow as well as yesterday.

In this study, the principle of innocence of prophet; whether it is a principle originated from the Qur'an and the problems of faith strengthened by the exploitation of absolute innocence understanding will be discussed. Keywords: Quran, Innocence of Prophet, Innocence, Interpretation, Kalam Schools.

Atıf / Cite as

Günel, Mehmet Emin. "İsmet-i Enbiya İlkesinin Kur'an'a Aykırı Yorumlanması ve Bunun Sebep Olduğu İtikadî Problemler". *Marife* 19/2 (2019): 637-659. <https://doi.org/10.33420/marife.632646>.

Summary

The overwhelming majority of those Muslims who believe that the Qur'an is the final revealed divine message acknowledge that any of its clearly stated truths is binding. Those contrary views –however irregular they may be considered– which have been recently voiced about the nature of the Qur'anic revelation as well as those positions which argue that the Qur'anic statements are historical could not have changed the position and value that the Qur'an holds in the sight of the majority of its believers. Therefore, the Qur'an retains its position as an ultimate source of authority and arbitration as regards the belief-related issues, as it was the case in the initial years of Islam. For the same reason, those sects which attribute themselves to Islam, were careful lest their adopted religious choices be in clear conflict with a Qur'anic principle, not shying from using the method of verbal and rational interpretation with a view to securing this harmony. That this method was employed by various religious schools with good intentions did not exempt them from criticisms, the schools criticizing each other about this issue. One can see the instances of interpreting the Islamic scriptures on sectarian motives in both Sunnite and Shiite circles.

The Muslim theologians of different schools, who acknowledge and defend the subject of prophethood as one of the three essential tenets of Islamic creed when explaining the personal characteristics of prophets, agree upon the belief that innocence is one of the five necessary attributes a prophet should possess. This unity of opinion stems from the fact that Islamic theological schools consider the attribute of innocence to be necessary for eliminating the rational and moral problems that may be caused by the possibility of the committing of blameworthy actions by those individuals who would act as the messengers of God. It is very important from the perspective of Islamic creed to determine the scope and limits of the matter of the innocence of prophets, which the Islamic theological schools regard as necessary for rightful considerations. Though the tenet of the innocence of prophets is not explicitly mentioned in the Qur'anic verses and hadiths, it has been recognized by the Islamic theological schools as a rational necessity. The reasons why the prophets should possess the attribute of innocence are listed as that a sinful prophet cannot stand as an example for his people, that their sinning will encourage their people to sin, and that their people will not regard them trustworthy. However, their believers' misconception about the prophets, whom they regard as the most valuable personalities on the basis of their personal character, may have many reverse consequences in religious life.

The Qur'an describes the prophets as the peak of the human race on the basis of their mission to turn values into morality and perform their servitude. Despite the fact that they are selected from among the human beings and that their experience of receiving revelation is very special, these two elements being something that other people cannot fathom, their traits due to their proximity to God as well as the limits set for them by God, determine the ultimate limit that other people can reach. Ascribing to the prophets those attributes, though with a good will, which God did not give to them and failing to view them as they are introduced by the Qur'an, will upset the balances because this amounts to detaching them from their human nature. What underlies the attitude of those who adopt the conception of innocence and seek to show the prophets as being far from any mistakes is their tendency to protect and reverence the prophets. It is obvious that this attitude is intended to keep religion and the community of believers intact. However, that this principle lacks a direct Qur'anic origin caused some reverse creedal effects.

Following the passing away of the prophets who were sent to correct human societies, there have always been some people who gather crowds around themselves with a claim to representing the teaching of the prophets in the most authentic manner. Some of such individuals called people to their own version of prophetic teachings, which they formed by mixing them with their crooked views, deliberately or inadvertently.

Of the Shiites, those who adopt the doctrine of innocent imams, as well as other religious groups who

regard their clergy as infallible, before any attempt to justify this sectarian tendency, declare that the prophets have the attribute of innocence, making no mistakes at all. Due to the great position of the prophets at the sight of all Muslims, those glorifying attitudes, which lack Qur'anic basis in terms of words and meaning, enjoy easy and extensive approval, while those who reject this misconception about the prophets are accused of seeking to humiliate the prophets. In fact, such misconceptions about the prophets who were put in charge of acting as the best examples for the human beings, cause some problems which not only affect the prophets personally, but also cause serious creedal problems for the masses who follow them and embrace their mission. Seeming to be unproblematic at first sight, this conception however came to be misused by the religion-exploiters, paving the way for serious creedal problems.

In the name of elevating the position of the prophets, whom we came to know to have a praiseworthy life as God spoke of them, any attempt at interpreting the expressions employed by the Qur'an when describing them in a manner that is not supported by the wording and context amounts to turning away from truth, however good one's intention may be. Therefore, to recognize the faults, however little they are, of the prophets about which they are warned, does not mean that they failed to perform their mission of preaching God's message. On the contrary, acknowledging this fact which does not harm their high personality will preclude the harm that many exploiters of religion will cause, who claim for innocence by saying that they are heir to the prophets. Of course, the faults of the prophets are not of the kind that would undermine their sacred mission. For the Qur'an, which warns the prophets for some of their actions, at the same time attests that they are trustworthy, valuable servants of God, not losing this feature due to committing some mistakes that call for repentance. Their regret following their committing sin not only does not encourage people to commit sin, but also guides them about how to avoid falling in worse positions after making mistakes as a result of human nature.

Giriş

İslam kelamının üç ana konusundan biri olan nübüvvet bahsinin ispat ve savunmasını yapan farklı ekollerin kelam bilginleri, konunun merkezinde yer alan peygamberin kişilik özelliklerini açıklarken, onlarda bulunması gereken beş sıfattan biri olan ismet sıfatının varlığında fikir birliği etmektedirler.¹Bu fikir birliği, ekollerin ismet sıfatını, Allah'ın elçiliğini yapacak olan kişilerin belli davranışları yapmalarının sebep olacağı aklî ve ahlaki problemleri bertaraf etmek için kabul edilmesi gereken zorunlu bir nitelik olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.²Ekollerin sahip olduğu bu haklı endişe sebebiyle varlığını zorunlu gördükleri ismet-i enbiya meselesinin kapsam ve sınırlarının tayini, İslam akaidi açısından önem arz etmektedir. Kur'an'ın değindiği (ez-Zâriyât 51/52, 53), Hz. Muhammed'in de izah ettiği gibi, Müslümanlarınanç konularında, kendilerinden önce geçen milletlerinsapmalarına benzer yanlışlar yapmakla karşı karşıya kalacaklardır.³Bu durum, Allah'ın kullarına dayattığı bir kader olmaktan öte, insan doğasının ortak meyillerinin yöneleceği muhtemel davranışlara dikkat çekilmesi kabilindedir. Kendilerine peygamberler gönderilmiş iki büyük topluluk olan Yahudi ve Hristiyanlar, peygamberlerin ismeti konusunda iki aşırı uca sapmışlardır. Yahudilerin tahrif ettikleri inançlarında, peygamberlerden bazıları, nübüvvet vazifelerinden öncede sonrada en büyük günahları

¹ Bk. Ebû Abdullah Muhammed Faḥreddin er-Râzî, *İşmetü'l-enbiyâ* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfe ve'd-Diniyye, 1986), 39.

² Bk. Şerîf el-Mürtezâ, *Tenzîhu'l-enbiyâ* (Kum: İntişârâtü'r-Rızâ, 1947), 17-23.

³ "Sizler sizden öncekilerin yollarını karış karış, kulaç kulaç takip edeceksiniz. Onlardan biri kertenkele deliğine girse hemen sizde girmeye çalışacaksınız. Dedik ki: Bunlar Yahudiler ve Hristiyanlar mı ey Allah'ın Resulü? Elbette, onlardan başka kim olabilir." Bk. Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Camiu'l-müsnedi's-sahihi'l-muhtasaru min umûri Rasulillahi (s.a.v.) ve sunenihî ve eyyâmihih (Sahihu Buḥari)*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir (Riyad: Daru Tavki'n-Necat, 1422), " İ'tisam ", 14.

işleyen kimseler olarak anlatılırken⁴ Hristiyanlar ise, kendilerine gönderilen insan peygamberi ilahlaştırarak her türlü günahtan tenzih etmektedirler.⁵ Elçilerini aşırı yücelten Hristiyan inancındaki sapma sonradan gelen din adamları ve kilisenin de sorgulanmazlığı sorununa yol açarak birçok kişinin inkârının gerekçesi olmuştur.⁶ Kur'an'da kendilerinden çokça bahsedilen bu iki büyük din grubunun eleştirilen inanç sapmalarının önemli bir bölümü, kendilerine gönderilen elçilerinin "Yaratıcı tarafından seçilen beşer bir elçi" olma sınırlarını koruyamamaktan ve bu konuda ifrat veya tefrite kaymalarından kaynaklandığı görülmektedir. Peygamberlerin ismeti konusunda aşırılıklara kaçan bu iki grubunsapmalarının sebebi olandüşüncelere meyleden Müslümanlardan bir kısmının da bu iki uca kayma ihtimali her zaman olmaktadır.⁷

İsmet sıfatının Kur'anî referanslarına ve yanlış ismet telakkisinin etkilerine değinmeden önce, ismet kelimesinin semantik yapısına ve kelimî ekollerin konu hakkındaki görüşlerine kısaca değinmek meselenin sınırlarının tespitinde faydalı olacaktır.

Lügatte, tutmak, korumak anlamlarına gelen⁸ ismet kelimesi, Kur'an'da ise kurtarmak ve korumak anlamlarında kullanılmıştır.⁹ İstilahı olarak ise, günah işleme imkânının bulunmasına rağmen, günahtan uzaklaştıran meleke anlamındadır.¹⁰ İsmet kelimesinin kelimadaki önemi, kelimanın ana konularından olan nübüvvet bahsinin alt başlıklarında zikredilen "ismet-i enbiya" ifadesinden kaynaklanmaktadır. Bu başlık, kelimî meseleleri ele alan kitaplarda incelendiği gibi, tartışmaya açık yapısından dolayı, müstakil eserlere de konu olmuştur.¹¹

Sünnî ekolün önemli temsilcilerinden olan Eş'arîlerin çoğunluğu, peygamberlerin nübüvvetten sonra günahların tamamından korunduğu görüşündedirler. Usulleri gereği, peygamberlerin, taatle meşguliyetlerinden dolayı günahları işlemeye güç yetiremediğini ileri sürmektedirler. Zira onlara göre, iki cevher bir mekânı işgal edemediği için¹² bir insan aynı anda hem itaate hem de isyana güç yetiremez.¹³ Peygam-

⁴ Bk. Tekvin 19/30.

⁵ Bk. Matta 27/54, 28/18.

⁶ Bk. İbrahim Coşkun, *Ateizm ve İslam* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 128-137.

⁷ "İşte böyle! Onlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemiştik ki, "O bir büyücüdür" yahut "bir delidir" demiş olmasınlar. Onlar bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler (ki hep aynı şeyleri söylüyorlar)? Hayır, onlar azgın bir topluluktur." (*ez-Zâriyât* 51/52, 53); Bk. Ebu Mansûr Muhammet b. Muhammet b. Mahmut el-Mâturîdî, *Te'vilât-ü ehli's-sünne*, thk. Fâtıma Yusuf el-Haymî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 4: 585-586.

⁸ Ebu'l-Kasım Hüseyin Rağıp el-İsfehânî, "asm", *el-Müfredât fi ğaribi'l-Ķur'an*, thk. Muhammed Seyyid Kıylanî (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1961), 337.

⁹ Bk. el-Maide 5/ 67; Yunus 10/27; Hud 11/ 43; el-Ahzab 33/ 33; el-Mü'min 40/33.

¹⁰ Ali b. Muhammed, Cürçânî, "asm", *Kitabu't-Ta'rifât*, (Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, ts.), 157.

¹¹ Bu türün en seçkin örneklerinden biri Fahrreddin er-Razî'nin yazmış olduğu *İsmetü'l-Enbiya*'dır. Ayrıca Şerif el-Murtaza'nın *Tenzihü'l-Enbiya*, Nureddin es-Sabuni'nin *el-Miinteka min ismeti'l-Enbiya* ve Süyutî'nin *Tenzihü'l-Enbiya'an teşbih'il-ağbiya* adlı eserleri bu türün önemli örneklerinden bazılarıdır.

¹² Bk. Abdurrahmân b. Ahmet el-İcî, *el-Mevâkıf fi 'ilmi'l-kelem* (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, ts.), 114.

¹³ Bk. Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Kitâbu'l-lum'a fi'r-reddi alâ ehli'z-zeyğî ve'l-bid'a*, thk. Hamûde Ķurâbâ (Mısır: Matbaatu Masir, 1955), 99-100.

berlerin sehven ve bir kasıt olmaksızın yaptıkları yanlış işleri ise günah kabul etmeyecek bu durumun peygamberler için caiz olduğunu savunmaktadırlar.¹⁴ Mâtürîdîler de, peygamberlerin, istekleri ve kasıtları olmaksızın başlarına günah nev'inden bir şeyin gelme durumu hariç söz ve fiillerinde masum olduğu görüşündedirler. Fakat bu durum, onların imtihan edilme halini ortadan kaldırmaz. Masumiyetlerine rağmen günah işleme veya itaatte bulunma kabiliyetleri kendilerinde bulunmaya devam eder.¹⁵ İnanç konularında belirlemiş oldukları ilkelerin etkisini görüşlerine fazlasıyla yansıtan Mu'tezile ekolü, peygamberlerin masum olmasını, aslah inançlarının gereği olarak savunmaktadırlar. Nübüvvetin kullara bir lütf olduğunu belirten Kâdî Abdülcebbar, bu amacın gerçekleşmesi için, peygamberlerin, bi'setten öncede sonrada küçük büyük bütün tiksindirici davranışlardan korunmalarının gerekli olduğunu iddia etmektedir.¹⁶ Peygamberlerin ismet sıfatının gerekliliği konusunda en katı görüş Şîa'ya aittir. Onlar açısından, nübüvvetle vazifelendirilen peygamberler ve onların vâsî ve varisi olan imamlar, küçük büyük günah işlemezler. Peygamberlerde ve imamlarda bulunan ismet sıfatı, onları zorla günahlardan uzaklaştırmaz. Aksine onlar Allah'tan bir lütf ile günahlardan kaçınırlar.¹⁷

Râzî, konuya tahsis ettiği eserinde, ümmet içinde peygamberlerin küfre girmelerinin mümkün olduğu iddiasında bulunan Haricilerden olan Fuzayliyye fırkasına işaret eder. Bu şaz görüşlerinin sebebi, büyük günah sahibini kâfir gören haricî mantığı benimsemelerindedir.¹⁸ Bu bağlamda, detaylarda farklılıklar olmasına rağmen, çoğunluğun benimsediği Peygamberlerin masumiyeti ilkesini de kapsayan şu sorunun sorulmasını gerekli görmekteyiz: Ekollerin benimsedikleri temel ilkeler, dinin ana metinlerinin kendilerine telkin ettiği hakikatler midir, yoksa ekollerin farklı sebeplerle benimsedikleri esasların dayanağını metinlerde bulma gayretinin neticeleri midir? Bu soruya sağlıklı bir cevap bulmak için Kur'an'ın konu ile ilgili bölümlerinin, zorlamate'villerden, lafzın ve bağlamın desteklemediği yorumlardan kaçınarak okunması gerekmektedir.

1. Kur'an'da Peygamberlerin İsmeti Meselesi

Kur'an, insanın, kendisine verilen nimet ve donanımlarından imtihan edileceğini (el-Bakara 2/155) ve bu imtihan sürecinin, nimetlerin sahibi olan Allah'ı görmeden gerçekleşeceğini bildirmektedir (Yâsîn 36/ 11). Bu durum, Allah ile emir ve

¹⁴ Bk. Ebu Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammet et- Temîmî Bağdâdî, *Uşûlu'd-dîn*. thk. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002),189; Nâsuriddin el-Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr min metâli'i'l-enzâr*, thk. Abbas Süleyman (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991), 214; İcî, *el-Mevâkif fi 'ilmi'l-keîâm*, 366.

¹⁵ Bk. Nureddin es-Sabunî, *Kitabu'l-bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi uşûli'd-din*, thk. Fethullah Huleyf (Mısır: Daru'l-Meârif, 1969), 95; Ebû Mansur Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, thk. Fethullah Huleyf (İskenderiyye: Dâru'l-Câmiâtü'l-Misriyye, ts.),188-189; Sabunî, *el-Bidâye fi uşûli'd-din*, 96; Ebû Yusr Muhammed el-Pezdevî, *Uşûlu'd-dîn*, thk. Hans Peter Lens (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2003), 172.

¹⁶ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-uşûli'l-hamse*, nşr. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü'l -Vehbe, 1996), 573; Bk. Ebu'l-Kasim Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmiu't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1986),4: 116.

¹⁷ Ebu İshak İbrahim b. Nevbehâfî, *el-Yağut fi 'ilmi'l-keîâm*, thk. Ali Ekber Zıyâî (İran: Mektebetü' Âyetullah el-'Uzmâ el-Maraşî, 1910), 73; Şerif el-Mürtezâ, *Tenzihu'l-enbiyâ* (Kum: İntişârâtü'r-rızâ, 1947), 15.; Nasîruddîn Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *Keşfu'l-murât fi şerhi tecridi'l-itikât* (Kum: İntişârât Şekûrâ,1952), 376.

¹⁸ Bk. Râzî, *İşmetü'l-enbiyâ*, 39.

nehiyelerin kendilerine iletileceği insanlar arasında habercilik görevini yapacak elçilerin varlığıyla sağlanmaktadır.¹⁹ Bu görevlerinin ehemmiyetisebebiyle, Kur'an'da peygamber kıssaları önemli bir yer tutmaktadır. Peygamberlerin kıssalarına yer veren Kur'an'ın, klasik bir biyografi tarzından uzak bir anlatımı tercih ettiğini görmekteyiz. Bazı peygamberlerin kıssaları uzun ve tekraren geçmekteyken, bazılarının sadece isimleri veya haklarında övücü birkaç cümle ile yetinilmiştir (el-Mü'min 40/78). Kur'an, muhataplarından belli ölçüler doğrultusunda bir yaşam sürmelerini ister. Bu konuya yönelik emir ve nehiyeleri sadece teorik ifadelerden ibaret olmayıp, istenilen davranış kurallarına riayet ederek bu yola davet eden örnek şahsiyetlerin hayatlarından kesitler aktarır. Bu elçilerin, Allah'ın emir ve nehiyelerini tebliğ süreçlerinin anlatıldığı ayetlerin beraberinde, onların kişilik özellikleri hakkında muhatapları bilgilendiren ayetlere de yer verilmesi, belli bir amaç ve hedefe yönelik olmalıdır. Allah tarafından elçi olarak seçilen ve gönderildiği kişiler tarafından örnek alınması istenen bu şahsiyetlerin yaşamlarından, Allah tarafından uyarılmalarına sebep olan kesitlere değinilmesinin nedenini tespit etmek konumuz açısından oldukça önemlidir. Bu bölümde, peygamberlerin ismet sıfatı açısından tartışılan bütün ayetlere değinmek yerine, amacın hâsıl olması ve konunun gereksiz yere uzatılmaması için bu ayetler içinden konuya delaleti daha açık olanların tercihiyle yetineceğiz.

Kur'an, beşerin atası ve ilk peygamber olarak kendisinden bahsettiği Hz. Âdem'in yaratılışı ve ilk yaşam tecrübesini detaylı bir şekilde aktarır. Hz. Âdem'in yaşamından aktarılan kesitlerde, onun Allah'ın uyarısına rağmen ihlal ettiği yasak ve bunun neticeleri önemli bir yer tutmaktadır. Onun emre uymaması isyan olarak ifade edilmektedir.²⁰ Uymadığı emirden sonra yaptığı tövbe, onun öncesinde olan bir yanlış davranışının varlığına işarettir.²¹ Nehiyedildiği ağaca yaklaştığında zalimlerden olacağı uyarısının ardından bu ağaçtan yemiştir.²² İhlal ettiği bu yasaktan dolayı düştüğü durum sebebiyle affa muhtaç olduğunu, eğer Allah tarafından affedilmezse ziyana uğrayanlardan olacağını söylemektedir.²³

Kur'an'da, Hz. Âdem'den sonra kavmiyle mücadelesi anlatılan ve kıssası içinde uyarılan elçilerden biri de Hz. Nuh'tur. Kâfir olarak ölen oğlu için yaptığı duadan sonra, yaptığının salih bir iş olmadığı ve cahillerden olmaması için kendisine

¹⁹ Ebû'l-Mu'în Meymun b. Muhammed b. Mekhul en-Nesefî, *Bahru'l-keîâm fî 'akâidi ehli'l-İslâm*, thk. Velîyyüddîn M. Salih (Dimeşk; Mektebetü Dâri'l-Ferfur, 2000), 202.

²⁰ "Bunun üzerine onlar (Âdem ve eşi Havva) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı." (Tâhâ 20/121).

²¹ "Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz o, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır." (el-Bakara 2/37).

²² "Bu suretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rableri onlara, "Ben size bu ağacı yasakladım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?" diye seslendi." (el-A'râf 7/22).

²³ Bk. "Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyân edenlerden oluruz."" (el-A'râf 7/ 23).

öğüt verildiği söylenerek uyarılmıştır.²⁴ Hz. Nuh ise, yaptığından dolayı ziyana uğramaktan korkarak merhamet ve istiğfar talebinde bulunmaktadır.²⁵

Hayatın farklı imtihanlarından geçen bir elçi olan Hz. Yusuf'un kıssasında da konumuz açısından önemli kesitler bulunmaktadır. O, kendisini günaha davet eden azizin karısını, Rabbinin burhanını²⁶ gördükten sonra reddetmektedir.²⁷ İnsanların günaha meyli konusunda, bir elçi olan kendisini de dışarda bırakmayan ve Kur'an'ın reddetmediği bir gerçekliğe işaret etmektedir.²⁸ Hz. Yusuf, zindan arkadaşının efendisinden yardım talep ederken, öncelikli olarak kendisinden yardım istenmesi gereken Allah, ona unutturulmuştur.²⁹

Seçilmiş elçilere nispet edilen ve onların masumiyeti bağlamında birçok farklı yorumun yapılmasına sebep olan en önemli hadiselerden biri de, Hz. Musa'nın bir Kipti'yi, istemeden öldürmesidir.³⁰ Onun istemeden de olsa katli olayına karışmış olması ve bunun Kur'an'da zikredilmesi beraberinde birçok sorunun gündeme gelmesine sebep olmuştur.³¹

Nübüvvet vazifesine yönelik bir tavrından dolayı Allah tarafından azarlanan ve yaptığına pişman olarak zorlu bir tövbe süreci yaşayan Hz. Yunus'un davranışı da konumuz açısından işaret edilmesi gereken bir hadisedir.³² Görevi esnasında acele ederek, kendisine ayrılma izni verilmeden bulunduğu yeri terk etmesi ve gerekli

²⁴ Bk. "Allah, "Ey Nûh! O asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim" dedi." (Hûd 11/ 46).

²⁵ Bk. "Nûh, "Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum" dedi." (Hûd 11/ 47).

²⁶ Müfessirler, ayette geçen burhan kelimesine farklı anlamlar vermektedirler. Zemaşerî, burhan kelimesini, Hz. Yakub'un veya Cebrail'in gelerek Hz. Yusuf'u uyarması olarak yorumlayan görüşleri reddettikten sonra, burhandan kastın, Hz. Yusuf'un, zinanın haram oluş delillerini ve çirkinliğini düşünerek bu işten yüz çevirmesi olarak tefsir etmektedir. (bk. Ebu'l-Kasım Mahmud Zemaşerî, *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmiu't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1986), 3: 269-270). Maturîdî'ye göre, burhan delil demektir. Hz. Yusuf, Allah'ın delilini görmüştür. Fakat bildirilmediği için, bu delilin ne olduğunu bilmenin mümkün olmadığı düşüncesindedir. (bk. Mâturîdî, *Te'vilât-ü ehli's-sünne*, 3: 575). Râzî ise, peygamberlerin ismetini kabul eden muhakkik âlimlerin yorumlarını benimsemektedir. Onlara göre burhan, Allah'ın, zina hakkındaki yasağını ve zinanın cezasını hatırlatması veya peygamberlik tabiatının bu günaha mani olmasıdır. (bk. Ebû Abdullah Muhammed Faḥreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb(et-Tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 18: 122).

²⁷ Bk. "Andolsun kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı Yûsuf da ona istek duyacaktı. Biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı." (Yûsuf 12/ 24)

²⁸ Bk. "Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbinin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" dedi." (Yûsuf 12/ 53).

²⁹ Bk. "Yûsuf, onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye, "Efendinin yanında beni an", dedi. Fakat şeytan O'nu efendisine hatırlatmayı unutturdu da bu yüzden o, birkaç yıl daha zindanda kaldı." (Yûsuf 12/ 42).

³⁰ Bk. "Mûsâ halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Mûsâ da ona bir yumruk indirip onu öldürdü. Mûsâ, "Bu şeytanın işidir. O gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır" dedi." (el-Kasas 28/ 15).

³¹ Bk. Râzî, *İşmetü'l-enbiyâ*, 102.

³² Bk. "Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum" diye dua etti." (el-Enbiyâ 21/ 87).

sabrı göstermemesinden dolayı, Hz. Muhammed'e, onun yaptığını yapmaması emredilmiştir.³³

Hz. Muhammed'in hayatındaki bazı ayrıntılara Kur'an'da değinilmekte, bu ayrıntıların sebep ve sonuçları ise, bize kadar ulaşan siyer ve hadis kaynaklarında geçmektedir. Konumuzla bağlantılı olan ve Hz. Muhammed'in uyarıldığı bazı eylemleri, sebebi nüzul rivayetleriyle birlikte değerlendirildiğinde konuya delaleti daha açık olmakta ve bağlamdan kopuk tefsirlere imkân vermemektedir. Bunlardan biri, Hz. Muhammed'in, savaşta esir almasından dolayı uyarılmasıdır.³⁴Bir diğer uyarılma sebebi ise, savaşa gelmemek için izin isteyenlerin gerçek durumları ortaya çıkmadan önce onlara izin vermekte acele etmesidir.³⁵ Hz. Muhammed'in uyarıldığı durumlardan biri de, kendisinden din öğrenmeye gelen âmâ sahabiden yüz çevirip, öğüt almaktan kaçınan Mekke ileri gelenlerine tebliğ yapmaya devam etmesidir.³⁶ Kur'an'da Hz. Muhammed'e, yöneltilen uyarılar arasında en önemlilerden biri ise, eşlerinin hoşnutluğunu elde etmek için Allah'ın helal kıldığını kendine haram kılmasına yönelik olanıdır. Peygamberin kendisine helal olan bir şeyi haram kılmasını konu edinen bu hadise, bir sureye ismini verecek kadar önemli görülmüştür.³⁷

Peygamberlerin, Allah tarafından uyarıldığını bildiren ayetlerden bazılarını yukarıda değindik. Bu ayetlerin, peygamberlerin ismet sıfatına nasıl bir çerçeve kazandırdığına değinmeden önce, kelimî ekollerin konu hakkındaki görüşlerine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Kelimî ekoller, peygamberlerin, nübüvvet görevlerinden önceve sonra şirk ve küfürden, risalet vazifesini yerine getirirken de yalan söylemekten korunmuş olduklarında ittifak etmişlerdir.³⁸Ekollerin çoğunluğu, peygamberlerin nübüvvetten sonra büyük günah işlemekten korunduklarını söylerken, peygamberlikten önce sine ise ihtilaf etmişlerdir.³⁹Mu'tezilenin çoğunluğu, peygamberlerin, nübüvvetten önce de sonra da büyük günah işlemediklerini, çünkü bu günahların tiksindirici olduğunu, fakat insanların kendilerinden soğumalarına sebep olmayacak olan küçük günahları işleyebileceklerini savunmaktadırlar.⁴⁰Eş'arîlerin çoğunluğu, nübüvvetten sonra, hata ve unutmada dışında, küçük büyük bütün günahlardan korunduklarını,

³³"Sen, Rabbinin hükmüne sabret. Balık sahibi (Yûnus) gibi olma. Hani o, (balığın karnında) kederli bir halde Rabbine yakarmıştı."(el-Kalem 68/ 48).

³⁴ Bk. "Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatinin istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığımız şey (fidye) den dolayı size büyük bir azap dokunurdu."(el-Enfâl 8/ 67,68).

³⁵ Bk. "Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalancıları bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin?"(et-Tevbe 9/ 43).

³⁶ Bk. "Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü."(el-Abese 80/ 1,2).

³⁷ Bk. "Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."(et-Tahrîm 66/ 1).

³⁸ Sabûnî, peygamberlerin nübüvvetten önce küfre düşüren günahlar işleyebileceğini, Haricilerden olan Fuzayliye'ye, nübüvvetten sonra büyük günah işleyebileceğini ise, Haşeviyye'ye nispet etmektedir. Bk. Sabunî, *el-Bidaye fi usulî'd-din*, 96.

³⁹ Bk. Razî, *İşmetü'l-enbiyâ*, 40.

⁴⁰ Bk. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-uşûli'l-ğamse*, 574, 575.

peygamberlikten önce ise bunun mümkün olduğu düşüncesindedirler.⁴¹Mâtürîdîlere göre peygamberler, risalet görevlerinden sonra kendilerine yasaklanan işleri yapmaktan korunmuş olsalar da, risalet görevlerinden önce nadiren de olsa günah işlemeleri mümkündür.⁴²Şîa 'ya göre ise, peygamberler, küçük büyük bütün masiyetlerden korunmuştur. Çünkü vazifelendirildikleri risalet görevi, ancak bu sıfatla nitelendiklerinde yerine getirilmektedir.⁴³

Kelam ekollerinin konu ile ilgili görüşlerini savunurken, önceden benimsemiş oldukları ilkelerin etkisinde kalıp kalmadıklarını görebilmek için, peygamberlerin Allah tarafından uyarılmasına sebep olan ayetleri nasıl yorumladıklarına bakmak gerekmektedir. Peygamberlerin uyarılmasının anlatıldığı ayetlerin çokluğu sebebiyle, bu ayetlerden konuyla bağlantısı daha net olduğunu düşündüğümüz bir ayetle ilgili yorumlara temas etmekle yetineceğiz.

Bir peygamberin yaptığı yanlış ifade edilirken kullanılan kelimelerden en çok tartışılanı, Hz. Âdem'in yasaklanmış ağaçtan yemesi sebebiyle, isyan edip yolunu şaşırıldığını bildiren ayette geçmektedir. (Tâhâ 20/121). Kur'an, uyarılan Hz. Âdem'in, kararlılık göstermediğini, bu sebeple sonunda tövbe etmeyi gerektiren bir iş yaptığını bildirmektedir.⁴⁴İsfehânî, ayette geçen "عصى" kelimesinin, emre karşı geldi, itaatten uzaklaştı anlamında⁴⁵ "غوى" kelimesinin ise, yanlış bir düşünceden kaynaklanan bilgisizlik anlamında kullanıldığını söylemektedir.⁴⁶Kelimelere daha farklı anlamlar verilse de, bu anlamların da olumsuz olduğu görülmektedir.⁴⁷ Bir peygamber olan Hz. Âdem hakkında ayetlerde geçen bu ifadeler, farklı görüşlere sahip olan ekol mensupları tarafından usullerine uygun olarak yorumlanmıştır.

Mâtürîdî'ye göre, Hz. Âdem için isyan kelimesinin kullanılması ve yaptığından dolayı azarlanması caizdir. Çünkü o, daha önce imtihan edilmemişti. Ona ağaçların hepsi değil sadece biri yasaklanmıştı. Kurban kesen insanın besmeleyi unutmaması gibi, o da bu ağaçtan yememesi gerektiğini unuttu. Hz. Âdem'in yaptığı bu iş, onun nimetlere mazhar olan bir nebi olmasından dolayı isyan gibi bir kelime ile nitelenmiştir. Peygamberlerin yaptığı çok küçük yanlışlar diğer insanların yaptıklarından farklıdır. Ayrıca, peygamberin yaptığı küçük bir yanlışın isyan olarak nitelenmesi, kulları küçük büyük bütün günahlardan sakındırmak içindir.⁴⁸

Râzî, Hz. Âdem'in yasak ağaçtan yemesinin büyük günah olduğunu iddia edenlerin görüşlerinin, kendi ekolü açısından bir anlamı olmadığını söylemektedir.

⁴¹ Bk. Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, 189; Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr min metâli'i'l-enzâr*, 214; Abdurrahmân b. Ahmet el-İcî, *el-Mevâki'f fi 'ilmi'l-ke'lâm* (Beyrut: Âlemu'l-kütüb, ts.), 366.

⁴² Bk. Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 188-189; Sabunî, *el-Bidaye fi usûli'd-dîn*, 96; Pezdevî, *Uşûlu'd-dîn*, 172.

⁴³ Bk. Tûsî, *Keşfu'l-murât fi şerhi tecridi'l-'itiqât*, 376.

⁴⁴ "Andolsun, bundan önce biz Âdem'e (cennetteki ağacın meyvesinden yeme diye) emrettik. O ise bunu unutuverdi. Biz onda bir kararlılık bulmadık." (Tâhâ 20/115).

⁴⁵ İsfehânî, *el-Müfredât*, 337.

⁴⁶ İsfehânî, *el-Müfredât*, 369.

⁴⁷ Mustafa Şen, "Peygamberin İsmet Sifatının Kur'an Yorumlarına Etkisi (Hz. Âdem Örneği)", *Mütefekkir* 10 (2018): 385-416.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât-ü ehli's-sünne*, 4: 39-41.

Çünkü ona göre, Hz. Âdem'in başına gelen bu olay, onun peygamberliğinden önceydi.⁴⁹ Asi kelimesinin, Kur'an'daki farklı kullanımlarından hareketle,⁵⁰ bu kelimenin Hz. Âdem için kullanılmayacağını söylemektedir. Râzî, ayettegeçen kelimenin fiil formundan "عصى" türetilen isim formunun "عاص" kullanımının sebep olacağı ağır sonuçların bir peygamber için söz konusu edilemeyeceğine işaret ettikten sonra, Allah'ın, Hz. Âdem için kullandığı bu ifadeyi, Allah'tan başkasının Hz.Âdem hakkında kullanmasının uygun olmadığını söylemektedir.⁵¹Ayrıca Râzî, Peygamberlerin nübüvvetten önce de büyük günah işlemeyeceğini kabul edenlerin, Hz. Âdem'in, vacip bir emre değilde mendup olan bir emre karşı geldiğini, tövbesinin küçük günah sebebiyle olduğunu, kendisine yasaklananın bir tür değilde sadece özel bir ağaç olduğunu zannederek içtihat hatası yaptığını, gerçekte yasak olan bir emri ihlal etmeyip daha evla olanı yapmadığı için uyarıldığını, zalim olarak nitelenmesinin de, kendisi için evlâ olanı terk ederek nefesine zulmetmesi şeklinde te'vil ettiklerini aktarmaktadır.⁵²

Mu'tezilîlimZemahşerî'ye göre, Allah'ın, sevdiği, masum bir peygamberin yapmış olduğu zelle kabilinden küçük bir hatası için kullandığı isyan kelimesi, Hz. Âdem'in yapmış olduğu işin büyüklüğünü ifade etmek için değildir. Ona göre, yapılan işin küçüklüğüne rağmen bu ağır kelimenin tercih edilmiş olmasının sebebi, kul-lara, günahlar konusunda daha hassas olmalarını ve küçük günahları bile işlememelerini, bir peygamber üzerinden etkin bir üslupla öğretmektir.⁵³

Şî'âlîmTabersî'ye (ö.584h.) göre isyan, emre karşı gelme manasında olup, vacibi terkeden kimse için kullanıldığı gibi, nafileyi terkeden için de kullanılır. Hz. Âdem nafile olanı terk etmiş ve ağaçtan yiyerek elde edeceğini zannettiği neticeye ulaşamamıştır.⁵⁴Ayetteki "عصى" kelimesi, nafileyi terketmesi, "غوى" kelimesi ise, elde edeceği nimetlere ulaşamaması anlamında kullanılmıştır.⁵⁵

Hz. Âdem'in kendisine yasaklanan ağaçtan yemesi, Allah tarafından azarlanması, pişman olup tövbe ettikten sonracennetten çıkarılmasının anlatıldığı kıssasında yer alan ve ekollerin benimsemiş olduğu ismet ilkesi açısından sorunlar teşkil eden ayetler hakkındaki farklı yorumlardan bazılarını aktardık. Yukarıda aktardığımız yaklaşımlar, Hz. Âdem için kullanılan, isyan, şaşırma ve unutma kelimelerinin olduğu gibi kabul edilmediğini ve ekol mensuplarının kendi kabullerine uygun olacak bir şekilde yorumlandığını göstermektedir.⁵⁶

Peygamber hayatlarının, muhataplar açısından gerekli olan az bir kesiti anlatılırken, Allah tarafından uyarılmalarına sebep olacak eylemlerinin bu kısa bölümler içinde yer almasının amacı, onların mutlak olarak yanlış yapmaktan korunmuş kullar olduğunu haber vermek değildir. Bilakis onların hayatlarından seçilmiş birkaç

⁴⁹ Bk. Râzî, *İşmetü'l-enbiyâ*, 50.

⁵⁰"Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve onun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedi kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır." (en-Nisâ 4/ 14).

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14: 128.

⁵² Bk. Râzî, *İşmetü'l-enbiyâ*, 50-54.

⁵³ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf'an hağâiki gavâmiu't-tenzil*,4: 116.

⁵⁴ Ebu Ali Fazl b. Hasen et-Tabersî, *Mecmû'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'an*(Beyrut: Daru'l-Murtezâ, 2006), 7: 46-47.

⁵⁵ Mürtezâ, *Tenzihu'l-enbiyâ*, 24.

⁵⁶ Mehmet Bulut, *Ehli Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı*, 94-97.

bölümün içinde, uyarılmalarına sebep olacak hadiselerin zikredilmesi, elçilerin hata yapabilen bir yapıya sahip olmaya devam ettiklerini düşündürmektedir. Peygamberlerin masumiyeti ilkesi, ayet ve hadislerde açıkça geçmemesine rağmen, akli bir zorunluluk olarak ekoller tarafından kabul edilmiştir.⁵⁷ Peygamberlerin ismet sıfatına sahip olmalarının gerekçesi olarak da, günah işleyen bir peygamberin ümmetlere örnek olamayacağı, onların günah işlemesinin ümmetleri açısından günaha teşvik edici olacağı, günahları sebebiyle ümmetlerinin güvenlerini kaybedecekleri söylenmektedir.⁵⁸

Peygamberler hakkındaki mutlak masumiyet ilkesini tartışılmaz bir hakikat kabul etmenin neticesinde, anlaşılması çok uzak yorumlar yapılmıştır. Abdülaziz ed-Debbâğ'a göre (ö.1132h.), Allah, peygamberlerine, biri zahiri, biri de batını olmak üzere birbirine zıt iki emir birden vermektedir. Peygamber, insanların bilmediği gizli emri yerine getirirken, zahiren Allah'ın emrine muhalefet etmektedir. Peygamberler, zahiri emre muhalefet etmelerinden dolayı Allah tarafından kınanırken aslında Allah'ın batını ve esas olan emrini yerine getirmektedirler.⁵⁹

Örnek olarak incelediğimiz Hz.Âdem'in uyarılmasıyla ilgili ayetler için yapılan te'viller, ayetlerin gerçek anlamı ise, Allah'ın, neden, kullarına bir hakikati, anlaşılması zor olan dolambaçlı bir üslupla anlattığının cevabını vermek gerekir. Örneğin, Hz. Âdem'in ihlal ettiği bir nafilenden dolayı, ayetlerde geçen ağır ifadelerle azarlanmasının sebebinin, kulları, küçük günahlardan sakındırmak olduğunu iddia etmek, önceden benimsenmiş bir düşüncenin etkisinde kalınmadığında, çıkarılması oldukça uzak bir anlamdır.⁶⁰ Ya da, Hz. Âdem'in konum ve şerefinden dolayı, yapmadığı mübah işler için isyan kelimesinin kullanıldığını söylemek,⁶¹ peygamberlerin her mübahı terk ettiğinde isyankâr olarak nitelenmesi anlamına gelecektir.

Oysa Kur'an, kendisinin mübin bir kitap olduğuna,⁶² öğüt alınması için Allah tarafından kolaylaştırıldığına⁶³ dikkat çekmektedir. Üstelik peygamberleri, Kur'an'da anlatıldıkları gibi kabul etmek, onları ümmetlerine daha çok yaklaştıracak ve dinin öğretilerinin, beşer olma yönünden ümmetlerinden farklı olmayan peygamberler tarafından uygulanmış olması ise, insanların nezdinde bu öğretilerin uygulanabilirliği açısından daha olumlu olacaktır. Peygamberlerin hata yaptıklarını kabul etmenin, dinin güvenilirliğini tümünden sarsacağını söylemek⁶⁴ ve bu sebeple zorlama

⁵⁷ Bk. İmâmü'l-Haremeyn, Cüveynî, *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâti'i'l-edille fî usûli'l-itikad*, thk. Muhammed Y. Musa & Ali Abdulmunîm (Mısır: Mektebetü Hancî, 1950), 356.

⁵⁸ Bk. Mehmet Bulut, *Ehli Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı* (İstanbul: Risale Yayınları, 1991), 21-23.

⁵⁹ Bk. Ahmet b. Mubarek es-Sicilmâsî, *el-Ibrîz* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 231-232.

⁶⁰ Mutezîlî âlim Zemahşeri, ayette Hz Âdem için kullanılan sert ifadenin asıl mesajının, bu ayetlerin kendilerine indirildiği muhataplar olduğunu söylemektedir. Ona göre ayetin asıl mesajı şudur; "Peygamberini bir mübahı ihlal ettiğinde bu şekilde azarlayan Allah'ın sakındırdığı küçük günahları terk etmezseniz, size daha çok kızacağını bilmelisiniz". Bk. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 4: 116.

⁶¹ Bk. Mürtezâ, *Tenzîhu'l-enbiyâ*, 24, 25.

⁶² "Ey kitap ehli! Artık size elçimiz (Muhammed) gelmiştir. O, kitabımızdan gizleyip durduğunuz gerçeklerden birçoğunu sizlere açıklıyor, birçoğunu da affediyor. İşte size Allah'tan bir nur ve apaçık bir kitap (Kur'an) gelmiştir." (el- Mâide 5/ 15).

⁶³ "Andolsun biz, Kur'an'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?" (el-Kamer 54/17).

⁶⁴ Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Müfid, *en-Nüketü'l-itikâdiyye* (Kum: Dâru'l-Müfid, 1959), 37.

yorumlarla istenilen sonucu elde etmeye çalışmak, aşırı bir kaygının neticesidir. Onların, Kur'an'ın haber verdiği sınırlarda yaptıkları hataları kabul etmek neden onların her türlü günahı işleyeceklerini kabul etmek anlamına gelsin. Ya da, onların bazı hatalar işlediğini söylemek neden onlardan nefret edilmesine sebep olsun. Bu anlayış, bir yanlışı yapan her yanlışı da yapabilir nev'inden bir genellemenin sonucudur. Oysa onların bazı hatalar işlediğini bildiren Kur'an, Allah'ın söylemediği bir şeyi Allah hakkında uydurmayacaklarını çok açık bir şekilde ifade etmektedir.⁶⁵ Üstelik Kur'an'ın peygamberlere isnat ettiği hatalar, men ettikleri günahları işleyerek ümmetlerinin kendilerinden uzaklaşmalarına sebep olacak ve onların kutsal vazifelerini sarsacak türden değildir. Çünkü peygamberleri bazı davranışlarından dolayı uyaran Kur'an'ın, aynı zamanda bu peygamberlerin güvenilir olduğunu, Allah katında değerli kullar olduğunu bildirmesi (eş-Şuarâ 26/ 107,125,143,162,178,193), tövbe etmelerini gerektirecek bazı hatalar işlemeleriyle bu özelliklerini kaybetmediklerinin delilidir. Ayrıca, onların kötü niyet taşımayan hatalarından sonra sergiledikleri pişmanlık, iddia edildiği gibi⁶⁶ diğer insanların daha fazla günaha meyletmelerini teşvik etmenin aksine, beşer olmanın neticesi olarak yapılacak birçok yanlıştan sonradaha da kötü bir duruma düşmemenin çaresidir.

Kur'an'da peygamberlerin uyarılmasına sebep olan hatalarının nübüvvet vazifelerinden önce gerçekleştiği görüşünden hareketle, onların risalet görevlerinden sonra tamamen masum oldukları iddiasını, Hz. Âdem ve Hz. Yusuf'un uyarıldıkları yanlıklarını peygamber olmadan önce işlediklerini söyleyerek desteklemek mümkün görünmektedir. Peygamberlere isnat edilen bütün hataları değerlendiren Razî, mezhebinin görüşüne istinaden dönemi kesin olmayan hataları nübüvvet öncesine hamletmekte, fakat nübüvvetten sonra gerçekleştiği kesin olan hataları ise ekolünün görüşüne uygun şekilde tevil etmektedir. Çünkü örnek olarak işaret ettiğimiz Hz. Nuh, Hz. Yunus ve Hz. Muhammed'in uyarılmasına sebep olan olayların, onların nübüvvet vazifelerinden sonra gerçekleştiğinde ihtilaf yoktur.⁶⁷

Çeşitli kaygılarla kabul edilen mutlak ismet anlayışını benimseyenler veya peygamberleri her türlü yanlıştan uzak göstermeye çalışanların bu gayretlerinin temelinde korumacı ve yüceltmeci bir yaklaşımın etkisi görülmektedir. Bu anlayışla, dinin ve ümmetin selametinin amaçlandığı aşikârdır. Fakat bu ilkenin, doğrudan Kur'an kaynaklı olmamasının, inanç yönünden bazı olumsuz etkileri olmuştur. Bu bölümde, etkenleri arasında, mutlak ismet telakkisinin de olduğunu düşündüğümüz bazı inanç sapmalarını ele alacağız.

2. Mutlak İsmet Anlayışının İstismarından Kaynaklanan İnanç Problemleri

Kur'an'da peygamberler, değerleriahlaka dönüştürme ve kulluk görevlerini

⁶⁵ "Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı mutlaka onu kudretimizle yakalardık." (el-Hâkka 69/ 44-45).

⁶⁶ Nâsuriddin el-Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr min metâli'i'l-enzâr*, thk. Abbas Süleyman (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991), 214.

⁶⁷ Bk. Razî, *İşmetü'l-enbiyâ*, 49-157.

yerine getirme bakımından beşer soyunun en üst seviyesinde yer almaktadırlar.⁶⁸Onların, Allah'tan vahiy almak için insanlar arasından seçilmiş olmaları ve vahyin mahiyeti, diğer insanların künhüne vakıf olamayacakları özel bir tecrübe olmakla birlikte, onların, Allah'a yakınlıkları sebebiyle sahip oldukları özellikler ve Allah tarafından kendilerine çizilen sınırlar, öteki insanların varacakları nihai çizgiyi belirlemektedir.⁶⁹ Hatalarıyla,⁷⁰ tövbeleriyle,⁷¹ seçkinlikleriyle,⁷² güvenilir olmalarıyla⁷³ nitelenen Peygamberleri, durdukları yerlerinden farklı bir yerde görmeye çalışmak, bu alanda zulme yol açacaktır. Kur'anî birkavram olan zulüm; eşyanın ait olduğu yerden başka bir yerde olması, anlamındadır.⁷⁴Bu anlamıyla zulüm, tabiatla varlıkların olması gereken yerden farklı bir yerde bulunmasıyla meydana çıkacak olan insicam bozukluğu veya dengelerin sarsılması sorunudur. Peygamberlere yönelik olan zulüm, sahip oldukları güzel nitelikleri reddetmekle de olabilir, sahip olmadıkları vasıfları onlara yüklemekle de olabilir. Her iki durum da, inanç sahasında problemlerin ortaya çıkmasına yol açabilecektir. İyi niyetle de olsa, peygamberlere, Allah tarafından verilmeyen özellikler isnat etmek ve onları tanıtıldığı gibi kabul etmemek, onları beşerî özelliklerinden uzaklaştırmaya yol açacağı için bir zulüm çeşidi olarak bazı dengelerin bozulmasına sebep olacaktır. Konumuz itibarıyla, peygamberlerin insanî özelliklerinden olan ve uyarılmalarına sebep olan hatalarını yok saymakla bağlantılı olduğunu düşündüğümüz bazı inanç sapmalarını ele alacağız.

2.1. Masum İmamlar

Masum imam inancı, İslam ümmetini derinden etkileyen ve Müslümanların, birbirlerinin kanlarını dökme sebebi olan elim hadiselerde rolü bulunan, bu sebeple de kelam kitaplarına giren itikadî bir meseledir. Hatta Eş'arî'ye göre, peygamber sonrası ilk ciddi ihtilaf imamet meselesi sebebiyle ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Bu terkipte yer alan imam kelimesi, lider, önder anlamındadır.⁷⁶ İstilah bakımından, namaz kıldırana ve İslam ümmetinin meşru en üst rütbesinde bulunan kimseye verilen bir unvandır.⁷⁷İtikadî bir problem olarak imamet meselesi, Hz Ali taraftarlarının, Hz. Muhammet'ten sonra, Müslümanların lideri olacak kimsenin, seçimle değil tayinle belirlendiği iddialarından kaynaklanmaktadır.⁷⁸ Tayin edilen bu imam da kendinden

⁶⁸ Bk. "İsmaîl'i, Elyasa'ı, Yûnus'u ve Lût'u da hidayete erdirmiştik. Her birini âlemlere üstün kılmıştık." (el-En'âm 6/ 86).

⁶⁹ Bk. Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd*, 355.

⁷⁰ Bk. Tâhâ 20/121.

⁷¹ Bk. el-Bakara 2/37.

⁷² Bk. Âl-i İmrân 3/33.

⁷³ Bk. eş-Şuarâ 26/ 107, 125, 143, 162, 178, 193.

⁷⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "zlm", *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed eş-Şazeli (Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.), 4: 2756.

⁷⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Maqâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-mûşâllîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: Mektebet'ü Nehdati'l-Mısıryye, 1950), 39.

⁷⁶ İbn Manzûr, "emm", *Lisânu'l-'Arab*, 1: 133.

⁷⁷ Cürcânî, "emm", *Kitabu't-ta'rîfât*, 37.

⁷⁸ Muhammet b. Muhammet b. Numan el-Müfid, *el-İfşâhfi'l-imame* (Kum: Dâru'l-Müfid, 2000),27-30; Bk. Aisah Mohammed, "Şia'nın İmamette İsmet Doktrinini Eleştirisi", çev. Ömer Aydın, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003): 231-246.

sonra gelecek olan ve Allah tarafından tayin edilen imamı haber vermelidir.⁷⁹ Ümmetin çoğunluğu, imamet konusunda, Şîa'nın düşüncelerine karşı çıkmakta ve Müslümanların liderlerinin tayinle belirlenmediği düşüncesindedir.⁸⁰

İmam-Halife arasındaki en önemli fark kabul edilen ve konumuz açısından daüzerinde durmamız gereken problem, Allah tarafından tayin edilme veya insanlar tarafından seçilmenin neticesi olan imamların masumiyeti sorunudur. Çünkü Şîa'ya göre, ümmetin önemli işlerinin kendisine emanet edildiği kimsenin yanlış yapmaktan korunan masum biri olması gerekirken, bu göreve, diğer insanlar gibi hata yapabilen birinin gelmesi, Peygamber sonrası yaşanan birçok sıkıntının asıl sebebi- dir.⁸¹

İmamet doktrininin önemli savunucularından biri olan et-Tûsî, imamların masum olmasının gerekliliğini iddia ederken, aklî istidlâl yöntemini kullanmaktadır. Ona göre, halkı günahlarından vazgeçirecek olan imamın kendisinin günah işlemeyen biri olması gerekir. Şayet imam masum değilse, bu imamın da masum olan bir imama ihtiyacı olacaktır. Bu ihtiyaç, masum birini buluncaya kadar ilerleyecektir ki, bu da mantık kuralları açısından batıl olan teselsül doğurur.⁸²

ŞîâlimKirmânî'ye (ö.411) göre;

İmamların masum olma gerekçelerinden en önemlisi, onların peygamberin yerine geçmeleridir. Nasıl peygamberler masumiyetleri sebebiyle ümmetleri bir araya toplayıp idare ettilerse, imamın da ümmetin düzenini sağlaması için masum olması gerekir. Masum olmayan imam, mal mülk sevgisine kapılarak adaletten ayrılabilir. Peygamberden sonra, onun yerine geçen imamlar masum olmadığında, kendilerine sorulan dinî hükümlerde yanlışlar yapabilirler. Hadleri uygulayacak olan kimselerin kendilerine had uygulanamayacak kimselerden olması gerekir. Bu durum ancak, imamın günah işlemeyen masum biri olmasıyla mümkündür. Şeri hükümlerde öncülük yapacak olan imam, masum değilse, ümmet ibadetleri hususunda şek içinde olur.

Ayette "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de.(Nisâ 4/ 59) geçmektedir. İmam, Allah'a ve Rasülüne izafe edilerek zikredilmiştir. Öyleyse imamlar, peygamberler gibi masum olmalıdır.

Peygamber, ölümünden sonra, kıyamete kadar devam edecek olan vazifesini, farklı âlemde bulunması sebebiyle yerine getiremeyecektir. Bu sebeple, onun bu emanetini yerine getirecek olan imamlar, onun gibi masum olmalıdır.⁸³

Şerîf el-Murtezâ (ö. 436h.), peygamberlerin masumiyetini savunmak için konuya ait müstakil bir eser yazarak, imamların masum olmasının aklî bir zorunluluk olduğunu iddia etmektedir. O,Hz. Ali'nin kendisi meşru imam olduğu halde, imamlık

⁷⁹ Bk. Bağdâdî, *Uşûlu'd-dîn*. 309.

⁸⁰ Bk. Bağdâdî, *Uşûlu'd-dîn*. 308.

⁸¹ Ahmet Hamidüddîn el-Kirmânî, *el-Meşâbihî isbâtî'n-nübüvve*(Beyrut: Müessesetü'n-Nûr, 2008), 100-101.

⁸² Bk. Tûsî, *Keşfu'l-murât fi şerhi tecridi'l-itikât*, 390.

⁸³ Kirmânî, *el-Meşâbihî*,99-103.

makamını gaspettiği iddia edilen halifelere beyat etmesi ve onların danışma kurullarında görev alması gibi Şîa tarafından yanlış kabul edilen davranışlarına yöneltilen itirazlaracevap vermeyi gerekli görmemekte ve Peygamberlerle ilişkilendirdiği masumiyet zırhını imamlara giydirecek, onların hata gibi görünen fiillerinin tamamının aslında güzel ameller olduğunu söylemektedir. Ona göre, imamların bütün yaptıklarını “güzel olma ve çirkinlikten uzaklık” esasıyla değerlendirmek gerekir. Şayet, günah gibi görünen bir takım davranışları varsa, bu davranışlar görünen anlamlarından başka anlama te'vil edilir, tev'il etme imkânı bulunmadığında, imamların kesinlikle hiçbir yanlış iş yapmayacakları inancıyla yetinilerek onlara teslim olunur.⁸⁴ Peygamberlerin irtihalinden sonra, onların liderlik vazifelerini devralan imamların, peygamberler gibi ismet sıfatına haiz olduğunu düşünen şîî görüş, imamların yokluğunda imamlara niyabet edecek olan müçtehitleri de, imamlar gibi hatadan uzak, sorgulanmaz ve mutlak itaati hakeden kişiler olarak kabul etmektedir.⁸⁵

Şîa, Müslümanların itikadi açıdan parçalanmasında önemli bir etkisi olan imamet doktrinine yöneltilen eleştirileri bertaraf etmek için, imamların halifelerden farklı olarak ismet sıfatına sahip oldukları inancını savunmaktadır. Onlar, peygamberlerin küçük büyük bütün günahlardan mutlak olarak korunmuş olmasının gerekliliğini naslardan hareketle ispat etmekte zorlanınca, bu görüşlerinin dayanağı olarak aklî zorunluluğu gerekçe göstermektedirler. Aklen, günahın her çeşidinin nefret edici olduğu öncülüne dayanarak, Allah'ın kınamasına sebep olan davranışları işleyen peygamberlerden ümmetlerinin uzaklaşacağını iddia etmektedirler. Bu durumda, Allah'ın peygamber gönderme hikmetiyle bağdaşmadığını iddia eden Şîa 'ya göre, imamlar da, aynı gerekçelerle peygamberler gibi mutlak ismet sıfatına haizdirler.⁸⁶

Şîa, Müslümanların yöneticisi olarak, seçimle başa gelen bir halife yerine, Allah tarafından tayin edilen bir imamın olmasını zorunlu görmektedir. Onların bu konudaki önemli gerekçelerinden biri, tayin edilen imamın masumiyetine karşılık seçilen halifenin bu özelliği taşımasıdır. Masumiyet meselesi, beşer olmakla, beşer üstü bir varlık olma arasında önemli bir kırılma noktasıdır. Çünkü imamların masumiyetini makul göstermeye çalışan Şîa fırkaları, bu noktadan hareketle, imamları, kâinatın yönetiminde tasarruf hakları olan insanüstü varlıklara dönüştürmüşlerdir. Kirmânî'nin, dinin hükümlerinin icrasının masum imamlar aracılığıyla yürütülmesini gerekli görmesi, peygamberlerin bu süreçlerde zorunlu olarak bütün hatalardan muhafaza edildiği tezine dayanmaktadır.⁸⁷ Oysa Kur'an, peygamberlerin üstün kişiliklerinden bahsederken, onların bütün kararlarında masum olduklarından söz etmediği gibi, kıssasını anlattığı her peygamberin uyarılmasına sebep olan hatalarına değinerek, peygamberlerin beşer olma hakikatini canlı tutmaktadır. İmamiyye fırkasının, peygamberlerin masumiyeti konusunda Müslümanların çoğunluğunun daha rahat kabul edeceği aşırı bir anlayış içinde olması, süreç içinde masum imam doktrinine geçişlerini kolaylaştırmıştır. Çünkü bütün Müslümanların en değerli şah-

⁸⁴ Mürtezâ, *Tenzihu'l-enbiyâ*, 182-188.

⁸⁵ Muhammet Rıza el-Muzaffer, *Akâidü'l-imâmiyye* (Kum: Merkezü'l-Ebhâsi'l-Akâdiyye, 2010), 22- 23.

⁸⁶ Mürtezâ, *Tenzihu'l-enbiyâ*, 22,23.

⁸⁷ Kirmânî, *el-Meşabiḥ*, 99-103.

siyetler olarak gördükleri peygamberler hakkında sınırlarını aşan mübalağalı ifadeler kullanmaları, çoğu zaman hüsnü kabulle karşılanmaktadır.⁸⁸ İlk bakışta sorunlu gibi görünmeyen bu anlayış, süreç içinde, din istismarcılarının elinde çığırından çıkarak büyük inanç problemlerine zemin hazırlamaktadır.⁸⁹ Allah'ın kendilerinden bahsettiği şekliyle övgüye layık bir yaşamları olduğunu öğrendiğimiz peygamberleri yüceltmek adına, Kur'an'ın, onları anlatırken kullandığı ifadeleri, lafzın ve bağlamın imkân vermediği bir anlama yormak, iyi niyetle de olsa hakikatten uzaklaşmaktır.

Müslümanlar açısından, insanlardan hiçbiri peygamberlerin ötesine geçemeyecektir. Bu sebeple onları, Allah'ın tanıttığı gibi kabul etmek ve peygamber olmayan insanları da, meziyetler açısından onlardan üstün görmemek, bu konuda istismara meyleden kötü niyetli insanların çabalarını boşa çıkaracaktır. Çünkü Müslümanlar, insanlar içinde Allah'a en yakın olan ve Allah tarafından desteklenip en güzel ahlakî ilkeleri şahsiyetlerinde barındıranların peygamberler olduğu konusunda hem fikirdirler.⁹⁰ Kalam ekolleri içinde peygamberlerin ismet sıfatının gerekliliği konusunda en keskin tavır Şîa mezhebine aittir. Onlar açısından, ne nübüvvetle vazifelenendirilen peygamberler ne de onların vâsî ve varisi olan imamlar, küçük büyük günah işlerler. Peygamberlerde ve imamlarda bulunan ismet sıfatı, onları zorla günahlardan uzaklaştırmaz. Aksine onlar Allah'tan bir lütuf ile günahlardan kaçınırlar.⁹¹ Şîa, imamlar konusundaki masumiyet iddiasını savunurken, Hz. Peygamberin bütün konularda imamlardan üstün olduğunu kabul etmektedir. Bu sebeple, onların, Kur'an 'da anlatılan peygamberlerin uyarılmalarına sebep olan hatalarını te'vil etmeksizin, masum imam doktrinini savunmaları mümkün görünmemektedir.⁹²

Bu ihtilafın temelinde yer alan, imam- halife farklılığı ve bunların göreve gelme şeklinin temelinde yatan gerekçe, dinî olmayıp siyasidir. Hz. Muhammet'ten sonra, Müslümanların ilk yöneticisinin kim olması gerektiği konusunda, birbirinden farklı görüşlerin ve farklı adayların olması oldukça doğal bir durumken, Şîa, muhalefette kalmaktan ve yönetici olarak görmek istediği kişilerin başına trajik olayların gelmesinden hareketle, siyasi mücadelede hasımlarına galip gelmek için dinden referans bulma amacıyla imamet doktrinini ortaya atmıştır.⁹³ Bu yaklaşım da, çalışmamızda cevabını aradığımız, önceden benimsenen ilkeler sebebiyle, ekollerin, nasları esaslarına uygun olarak te'vil etme çabalarına örneklik teşkil etmektedir.

İnananların, sahip oldukları sıfatlar yönünden en değerli şahsiyetler olarak kabul ettikleri peygamberler hakkındaki yanlış kabullerinin, dinî yaşamda birçok olumsuz yansımaları olmaktadır. Yukarıda incelediğimiz ve bir inanç sapması olan masum imam doktrinini, kökeni siyasi olsa da, benimseyenleri tarafından dinin asli bir meselesi olarak ele alındığı görülmektedir. Bu bölümde, Şîa dünyada, mutlak masumiyet kabulünün istismarından destek alan masum imam doktrinini bir benzeri olduğunu düşündüğümüz ve Müslüman halklar arasında zaman zaman kabul gören

⁸⁸ Murtezâ, Mutahharî, *el-İmâme* (Beyrut: Daru'l-Havrâ, ts.),101.

⁸⁹ Bk. İbrahim Coşkun, "İmamîyye Şîa'sında Ehl-i Beyt Sevgisinin (Bâtını) İnançlara Dönüşümü", *Marife* 3 (2004): 127- 148.

⁹⁰ Tûsî, *Keşfu'l-murât fi şerhi tecridi'l-i'tikât*, 387.

⁹¹ Ebu İshak İbrahim b. Nevbehâtî, *el-Yakut fi 'ilmi'l-kelâm*, thk. Ali Ekber Zıyâî (İran: Mektebetü Âyetullah el-'Uzmâ el-Maraşî, 1910), 73; Şerîf el-Mürtezâ, *Tenzihu'l-enbiyâ* (Kum: İntişârâtü'r-rızâ, 1947), 15.

⁹² Bk. Aisah Mohammed, "Şîa'nın İmamette İsmet Doktrinini Eleştirisi", 231-246.

⁹³ Hasan Onat, "Şî'i imamet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992): 90.

masum din adamları anlayışını ele alacağız.

2.2. Masum Din Adamları

Kendilerini, bir dine nispet ederek o din hakkında toplumun çoğunluğuna göre daha fazla malumat sahibi olan veya toplum tarafından böyle kabul edilen gruplar, kültür ortamlarına göre farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Biz kolaylık olması açısından bu grupta olduğunu düşündüğümüz kişileri ifade etmek için din adamı ifadesini kullanacağız. Çünkü dini yapılanmalar içinde, önderlerini günahsızlık makamına yüceltme ihtimali sadece belli bir gruba ait olmayıp, kendilerini dine nispet eden farklı her anlayışın düşebileceği bir inanç sapmasıdır.

Toplumların ıslahı için gönderilen peygamberlerin irtihalinden sonra, o peygamberlerin öğretilerini en doğru şekilde temsil ettikleri iddiasıyla kalabalıkları etrafına toplayan birileri daima olagelmıştır. Bu kesim içinden bazıları, bazen kötü niyetle bazen de önceden sahip oldukları yanlış inançların doğruluğuna inanarak ve peygamberlerin öğretilerine aykırı düşünceleri, peygamberlerin yaymaya çalıştığı sağlam inanç esaslarıyla karıştırarak insanları bu tahrif edilmiş öğretilerine çağır-mışlardır.⁹⁴ Gönderilen öğretilerin üzerinden belli bir zaman geçince doğru yoldan ayrılan önceki milletler gibi olmamaları konusunda uyarılan Müslümanların,⁹⁵ inançlarının doğruluğunu test edebilecekleri tahriften korunmuş bir kitapları bulunmaktadır (el-Fussilet 41/42, el-Hicr 15/9). Bu sebeple, inanç problemlerinin değerlendirildiği ortamlarda, Kur'an'ın hakemliği bütün taraflar açısından önemini sürdürmektedir. Buna ilaveten, Peygamberin gözetiminde Kur'an eğitiminden geçen sahabe neslinin önde gelenleri, Müslümanların galip ekseriyetinin nezdinde, bu ümmetin en seçkinleridir.⁹⁶ Bu sebeple, onlardan sonra yaşayan din adamlarının günah telakkilerini ve salih kul anlayışlarını değerlendirirken, bir peygamberin tabileri olma ortak paydası sebebiyle, sahabenin yaşamlarından aktarılan olayların da komumuz açısından kriter olacağı düşüncesindeyiz.

Masum imamların, dini ve siyasi her alanda masum olduğu düşüncesinin benzerini, ifade ve iddiada onlar kadar aşırıya gitmeseler de, başka inanç gruplarında darastlamak mümkündür. İnanalar içinden, bilgisi, ahlakı ve kişilik özellikleriyle temeyyüz edenlerin mevcudiyeti inkâr edilemez bir gerçektir. Fakat ilimleri ve din-darlıklarıyla bilinen bu din adamları hakkında söylenen ve onlara yüklenen sıfatlarla, Kur'an'a ve bu din adamlarını yücelten kesimin inancına göre deen üstün olan peygamberlerin sahip olduğu özellikler karşılaştırıldığında, nerden nereye geldiği daha net farkedilecektir.

Kur'anî bir kavram olan veli kelimesi, yakın olmak, aralarında başka bir şey

⁹⁴"Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, "Bu, Allah'ın katındandır" derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!" (Bakara 2/ 79). Bk. Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Kâhire: Daru Hicr, 2001), 2: 165-169.

⁹⁵"İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi? Daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu fasık kimselerdir." (el-Hadîd 57/ 16).

⁹⁶ Abdülvehhâp b. Ahmet b. Ali eş-Şe'rânî, *el-Yevâkîf ve'l-cevâhir fî beyâni 'akâidil- ekâbir* (Beyrut: Daru lhyâit-Türâsî'l-Arabiyye, ts.), 2: 446.

olmamak anlamında kullanılan ve Arapça “ ولي ” fiilinden türetilen bir isimdir.⁹⁷ Veli, Kur’an’da hem Allah’ın dostları hem de şeytanın dostları için kullanılmaktadır.⁹⁸ Kelimenin, müspet veya menfi olması, yakınlık gösterdiği merciye göre değişmektedir. Peygamberlere tabi olan ve onların öğretilerini takip eden her salih Müslüman için kullanılmakta olan bu kelimeye yüklenen ve konumuz açısından örneklik teşkil ettiğini düşündüğümüz bazı yaklaşımlara işaret etmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Kuşeyrî (ö.465 h), veli kelimesinin anlamını açıklarken, bu özelliğe sahip olan salih kulların, sürdürdükleri dinî hassasiyetleri neticesinde, Allah’ın korumasıyla artık günah işlemeyen kullar olarak hayatlarına devam edeceklerini ve Allah’ın onlarda, günah işleme kudreti olan “hızlanı” yaratmayıp itaat etme kabiliyeti olan “tevfiki” yaratmaya devam edeceğini söylemektedir. Burada, ismet kelimesine anlam bakımından yakın olan “ حفظ ” kelimesini kullanmaktadır. Velinin peygamber gibi masum olmadığını söylemesine rağmen, onların mahfuz olduğunu söylemektedir.⁹⁹

Ebu Bekir el-Vasitî (ö.320h), insanların üç tabaka şeklinde olduğunu söylemektedir. Allah’ın bahsettiği hidayet nuru sebebiyle küfür, şirk ve nifaktan korunmuş/masum olanlar. Allah’ın bahsettiği inayet nuru sebebiyle küçük büyük günahlardan korunmuş/masum olanlar. Allah’ın bahsettiği kifayet nuru sebebiyle, kötü düşüncelerden ve gaflet ehlinin hareketlerinden korunmuş/masum olanlar.¹⁰⁰

Peygamber sonrası din adamları arasından günahattan korunmuş olduğu söylenenlerden biri de kutuplardır. Kutup, sıkıntıda olanların kendisinden yardım istemesi sebebiyle ğavs diye de isimlendirilmektedir. Bu anlayışı benimseyenlere göre o, her dönemde, Allah’ın nazarının kendisine yöneldiği ve Allah’ın kendisine verdiği büyük imkânla, bedenini ruhta dolaştığı gibi kâinatta dolaşmaktadır.¹⁰¹ Ebu Hasan eş-Şazeli (ö.973h), kutupların onbeş özelliğinden ilkinin ismet olduğunu söylemektedir.¹⁰² İbn Arabî’ye göre, Allah tarafından kendisine zamanın imamı olma görevi verilen kimsenin, makama ehil görülmesi sebebiyle, imamları masum kabul eden imamiye fırkasında olduğu gibi, asla herhangi bir yanlış yapmayacaktır. İbn Arabî, imamlığı kendisi talep etmediği halde, bu görevi yerine getirmesi Allah tarafından istenen kimsenin, günahlardan korunacağı hususunda hiçbir şüphenin olmadığını söylemektedir.¹⁰³ Bu görüşüne naslardan bulduğu referans şu hadisi şeriftir. “Rasulullah (sav) buyurdular ki: “Kim kadılık talep eder ve bunun gerçekleşmesinde şefa-atçilere başvurursa (iş) kendisine yıkılır (Allah’ın yardımı olmaz). Kime de o iş zorla verilirse, Allah onu doğruyasevk edecek bir melek gönderir.”¹⁰⁴

⁹⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, 533.

⁹⁸ Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.” (el-Bakara 2/ 257).

⁹⁹ Ebu’l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Keşeyriyye* (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001), 381.

¹⁰⁰ Ebu Nuaym Ahmet b. Abdullah el-İsfehânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-esfiyâ* (Kahire: Mektebetü Hancı, 1996), 10: 350.

¹⁰¹ Cürcânî, “ktb”, *Kitabu’t-ta’rifât*, 185.

¹⁰² Bk. Şe’rânî, *el-Yevâkîf ve’l-cevâhir*, 2: 539.

¹⁰³ Bk. Muhyittin b. Arabî, *el-Futuḥatü’l-Mekkiyye* (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye), 5: 204.

¹⁰⁴ Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş’as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut & Muhammed Kamil (Beyrut: Daru Risaleti’l-İlmiyye, 2009), “Akdiyye”, 3.

Şarânî(ö.973h), tabakat kitabında şu olayı aktarmaktadır. Ebu Bekir el-Hadîdî, zamanının önemli din adamlarından Muhammet el-Adl'in, hastalığından dolayı yabancı bir kadının karnına dokunduğunu görünce, din elden gidiyor diyerek bağırır. Bunun üzerine Adl, yemin olsun ben ona şehvetle dokunmadım deyince, Hadîdî, sen masumsun, biz ise sünnetin zahirinden başkasını bilmiyoruz diyerek tepkisinin yanlışlığını kabul eder.¹⁰⁵

Bu bölümde, bir kesime ait isim ve kavramları ön plana çıkartmak yerine, bu yapılara ait kavramlardan daha genel bir anlam yelpazesine sahip olan din adamı kelimesini tercih etmemizin gerekçelerinden biri de, kendisine bağlananlardan tam teslimiyet isteyen kişilerin sadece tasavvuf anlayışının içinden çıkmamasıdır. Farklı dinî yorumlardan hangisini benimserse benimsesin, müntesipleri tarafından, hata yapabilecekleri gözardı edilerek, sorgulanmaksızın söz ve fiillerine tabi olunan her dinî lider, açıkça söylenirse de ismet sıfatına sahip olma iddiası taşımaktadır. İslam coğrafyasında birçok örneğini göreceğimiz ve masum görüldüğü için sorgulanmayan liderler sebebiyle patlak veren istismarların en büyüklerinden birine yakın zamanda şahit olduk. Liderin kendisine yüklediği anlam ve yetkilerin Kur'an tarafından peygamberler için kabul edilenden çok daha ilerde olduğunu görmekteyiz.¹⁰⁶ Her konuşmasında peygamberin ayağının tozu olamayacağını söyleyen bu gibi şahısların sebep olduğu istismarın önüne geçmenin yollarından biri de, Kur'an'ın bazı hatalarına değindiği peygamberlerin beşer olma sınırlarını aşmayan hayat hikâyeleridir.

Yukarda bir kısmını aktardığımız örnek olaylarda, din adamlarına kayıtsız teslimiyetin telkin edildiği anlayışla, bu din adamlarının günahattan korunmuşluğuna olan kesin inançarasındaki bağlantı dikkat çekmektedir. Tâbi olan kimseden beklenen teslimiyet, bireysel ve sosyal açıdan birçok problemin yaşanmasına sebebiyet verecek derecelere ulaşmaktadır. Örneğin, kendisine bağlanan kimseden, babasını öldürmesini isteyen bir din adamının, istediğini sadakatle yerine getiren ve sen istedikten sonra ben nasıl sana itaat etmem diyen tâbisinin bu davranışını takdirle karşılması, bu kesimin kendilerini, her türlü hatadan korunmuş peygamberlerin varisleri olduğu iddiasına dayanmaktadır.¹⁰⁷Bu iddia ise, Allah'la, vahiy olarak veya başka bir yol ile yakınlık kuranların yaptıkları her türlü davranışın hayra yorulması gerektiği ve onların kesinlikle hiçbir yanlış yapmayacağı inancıyla bağlantılıdır. Diğer bir örnek olayda, başkasının ayakkabısını alan bir din adamı, bu ayakkabının kendisine ait olduğunu, kendisine açılan levhi mahfuzda görmüştür. Aynı eylemi yapan başka biri, kendisinden perde kalkmadığı için hırsız kabul edilirken, kendisin-

¹⁰⁵ Abdülvehhâp b. Ahmet b. Ali. eş-Şarânî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 475.

¹⁰⁶ Bk. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, *Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı* (Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 2017), 13-131.

¹⁰⁷ Bu olayda din adamı, kendisine bağlı olan kimseye, babasını mı yoksa kendisini mi daha çok sevdiğini sorarak, onu imtihan etmek ister. Hocasının şakasının bile kendi açısından diğer sözleri gibi önemli olduğuna inanan bu adam, annesinin yatağındaiken gördüğü babasını tereddüt etmeden öldürür. Sonrasında hocasının yanına gelerek durumu haber verince, hocası öldürdüğü kimsenin babası olmadığını, annesiyle zina yapan yabancı biri olduğunu söyler. Bu şahıs hem sadakatini ispatlamış hem de bir suçluyu öldürmüştür. Bk. Sicilmâsî, *el-İbrîz*, 317.

den perdelerin kalktığı din adamı ise olması gerekeni yapmış, kendine ait olanı almıştır. Bu olayda, hırsızlık yapan din adamının davranışı, Allah'la doğrudan iletişim kurduğu için, görüldüğü gibi değerlendirilmemekte ve ispatlanması imkânsız bir levhi mahfuz bilgisine dayandırılarak zahirinden farklı bir anlama te'vil edilmektedir.¹⁰⁸

Yaptıkları yanlış eylemler, başkalarının yaptıkları gibi değerlendirilmeyen bu din adamlarının hiçbiri, Allah tarafından övülen ve yollarına tabi olunması istenilen peygamberlerin derecesinde değildir. Buna rağmen Kur'an, peygamberlerin yaptığı kimi yanlışlardan dolayı Allah tarafından uyarıldıklarını haber vermekte ve onların bu davranışlarının görüldüğünden farklı bir anlamda olduğuna dair bir malumat vermemektedir. Bu sebeple, peygamberlerin çok az da olsa, uyarıldıkları yanlışlarını olduğu gibi kabul etmek, peygamberlerin tebliğ vazifelerinde aksaklık yaptıklarını kabul etmek anlamında değildir. Belki de, onların değerli kişiliklerine hiçbir zarar vermeyecek olan bu durumu kabul etmek, peygamberlerin varisi olduklarını söyleyerek günahsızlık iddiasında bulunan birçok din istismarcısının yapacağı tahribata engel olacak derecede önemli bir konudur.

Tabileri tarafından, söyledikleri ve yaptıkları sorgulanmayan din adamlarının varlığına dair birkaç örnek verdik. Bu kesimlerden Ehl-i sünnet ekolüne mensup olanlar için sahabiler, sorgulamaksızın tabi oldukları kişilerin tamamından daha üstündür.¹⁰⁹ Kabul ettikleri bu ilke sebebiyle, sahabenin eylemleri, kendilerinden sonra gelen, söz ve fiillerinde sorgulanmazlık iddiasında bulunan bu kesim ve onların bu iddialarını kabul edenler açısından dikkate alınması gereken bir öneme sahiptir. Oysa hem Kur'an'da hem de hadis kitaplarında, sahabenin yaptıkları yanlışlar ve bu yanlışlar sebebiyle uyarıldıklarını bildiren ayet ve hadisler bulunmaktadır. Örneğin, Hendek savaşında, Peygamberin kesin emrine rağmen, dünyayı tercih etmek olarak ifade edilen ganimetler için yerini terk eden sahabeden söz edilmektedir.¹¹⁰ Onların, gevşeklik gösterdiğine, birbirleriyle tartıştığına ve Peygamberin emrini çiğnediklerine değinen Kur'an ayetleri, bu yaptıkları yanlışların ardından Allah tarafından affedildiklerini de bildirmektedir. Onlar, değerli bir nesil olmalarına rağmen, ne sahabenin kendisi, ne de ayet ve hadisler, onları, yaptıkları yanlışların günah olaraktan kabul edilmemesini gerektirecek bir makamda kabul etmiştir.¹¹¹

Sevdiklerini insanüstü gören bu kesim, değer verdikleri din adamlarının günahattan korunma hallerinin aslında, masumiyet "معصوم" olduğunu fakat edeben bunu

¹⁰⁸ Bk. Sicilmâsî, *el-İbrîz*, 297.

¹⁰⁹ Muhammet b. Muhammet b. Mahmut el-Bâbertî, *Şerhü 'akîdeti't-tahaviyye*, thk. Ahmet Mahmut eş-Şehâde (İstanbul: el-Mektebu'l-Hanefiyye, 2017), 247-249.

¹¹⁰ Bk. "Andolsun, Allah, izniyle, onları (müşrikleri) kırıp geçirdiğiniz sırada size olan vadini gerçekleştirdi. Nihayet sevdiğiniz şeyi (zaferi) size gösterdikten sonra, za'f gösterdiniz. (Peygamber'in verdiği) emir konusunda tartıştınız ve emre karşı geldiniz. İçinizden dünyayı isteyenler de vardı, ahireti isteyenler de. Sonra sizi denemek için onlardan yüzünüzü çevirdi. (Kaçıp hezimete uğradınız. Buna rağmen) sizi bağışladı. Allah mü'minlere karşı çok lütfkârdır. Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) elinizden gidene ve başınıza gelene üzülmeyesiniz. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." (Âl-i İmrân 3/ 152,153).

¹¹¹ Muhammed Tahir, İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye, 1984), 4: 126-130.

karşılama için korunmuş “محفوظ” kelimesini kullanmayı tercih ettiklerini beyan etmektedirler.¹¹²Oysa bu iki kelime anlam bakımından birbirine çok yakın kelimelerdir.¹¹³ Peygamberin tabilerinden olması gereken din adamlarından hiçbirinin Peygamberden üstün olamayacağı ilkesi sebebiyle kendilerine yöneltilecek itirazları bertaraf etmek için, ismet kelimesi yerine hıfz kelimesinin tercih edildiği ve bu tercihin edeben yapıldığı gizlenmemektedir.

Sonuç

Kur'an'ın, indirilen son ilahî mesaj olduğuna inananların büyük çoğunluğu, onun açıkça ifade ettiği bir hakikatin bağlayıcı olduğunu kabul etmektedirler. Son dönemlerde, Müslümanlar arasında şaz da olsa dillendirilen vahyin mahiyetine yönelik aykırı fikirler ve Kur'anî ifadelerin tarihsel olduğunu savunan yaklaşımlar, Kur'an'ın, inananların çoğunluğunun katındaki yerini ve değerini değiştirmemiştir. Bu sebeple, İslam'ın doğduğu ilk dönemlerde olduğu gibi, günümüzde de, inançla bağlantılı konularda Kur'an'ın belirleyiciliği ve hakemliği devam etmektedir. Aynı gerekçeyle, kendilerini İslam dinine nispet eden ekoller, benimsedikleri dinî tercihlerin Kur'anî bir esasa açıkça aykırı olmamasına dikkat ederek, bu uyumu sağlamak için gereken lafzî ve aklî te'vil metodunu kullanmaktan çekinmemişlerdir. Dinî ekollerin takip ettikleri bu metodun kendileri açısından haklı gerekçelere dayanması, bu yaklaşımın eleştirilmesine engel olmamakta ve ekoller de birbirlerini bu konuda eleştirmektedirler. Mezhepsel saiklerden hareketle nasları yorumlama yaklaşımının örneklerini, hem sünnî hem de şîî dünyada görmek mümkündür.

Şîa içinden masum imam görüşünü benimseyenler ve diğer dini gruplar içinden de bağlandıkları din adamlarını sorgulanmaz kabul edenler, bu görüşlerinin de lillendirme çabalarından önce, peygamberlerin mutlak masumiyet sıfatına haiz olduğunu ve onların hiçbir şekilde yanlış yapmayacaklarını savunmaktadırlar. Peygamberlerin bütün Müslümanlar yanındaki değeri sebebiyle, Kur'an ifadelerinin lafız ve mana bakımından teyit etmediği yüceltmeci yaklaşımlar kolayca kabul edilirken, bu yaklaşımı doğru bulmayanlar, peygamberleri küçük düşürmeye çalışanlar olarak itham edilmektedir. Oysa insanlığa en güzel örnek olsunlar diye vazifelendirilen Peygamberlere yönelik yapılan yanlış değerlendirmeler, konuları itibariyle onların şahıslarıyla sınırlı kalmayarak, onlardan sonra gelen ve onların misyonunu benimseyen kitleler üzerinde ciddi inanç problemlerine yol açmaktadır.

Yaşam mücadeleleri, diğer peygamberlere göre daha detaylı anlatılan elçilerin çoğunun uyarılmayı gerektirecek bir veya daha fazla eyleminden bahsedilmesine rağmen, onların hatalardan tamamen korunduğunu bildiren herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Örnek olarak incelediğimiz Hz. Âdem'in nehiyedildiği yasak ağaçtan yemesi ve akabinde Allah tarafından azarlanması meselesi, açık ifadelerle zikredilmiş olmasına rağmen, farklı ekollere mensup âlimler tarafından, bağlam ve lafızdan uzaklaşarak tefsir edilmiştir. Peygamberlerin uyarılmasından bahseden bu ayetler, hakikatte peygamberler için bir nakisa değilken, bu ifadelerin olduğu gibi

¹¹² Bk. Şe'rânî, *el-Yevâkîf ve'l-cevâhir*, 2: 539.

¹¹³ Bk. Muhammet b. Yakup el-Feyruzâbâdî, “hfz”, “asm”, *el-Kâmûsu'l-muḥîṭ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 695,1138.

anlaşılmasının sorun oluşturacağını düşünerek te'vil etmek, konunun istismarını kolaylaştırarak imamet doktrini gibi inanç sapmalarının dayanağı olmuştur. Bu sebeple, peygamberlerin sıfatlarının duygusallıktan uzak objektif bir yaklaşımla tespiti, din kaynaklı istismarların ve yanlış inançların yaygınlaşmasına mani olacağı düşüncesindedir.

Bir inanç sapması olarak ele aldığımız masum imamlar ve din adamları anlayışı, İslam dinini şekillendiren metinlerin imkân tanımadığı bir inanç sapmasıdır. Aslen bu inanç problemi, öğretileri tahrif edilmiş olan Yahudilik ve Hristiyanlığın din adamları tarafından icat edilerek kendi halklarına dayattıkları ve zamanla onların birçoğunun dinlerini terk ederek inkârcılığa meyletmelerinin en önemli gerekçelerinden olmuştur. Aynı şekilde, kendilerini sorgulanmazlık makamında gören din adamlarının sözlerinin ve eylemlerinin İslam dünyasında daateizm gibi inanç problemlerinin artmasında etkili olması muhtemeldir.

Kaynakça

- Aisah Mohammed. "Şîa'nın İmamette İsmet Doktrininin Eleştirisi". çev. Ömer Aydın. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003).
- Bâbertî, Muhammet b. Muhammet b. Mahmut. *Şerhü'akâdeti't-tahaviyye*. Thk. Ahmet Mahmut eş-Şehâde. İstanbul: el-Mektebu'l-Hanefiyye, 1438/2017.
- Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammet et- Temîmî. *Uşûlu'd-dîn*. Thk. Ahmed Şemsüddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Bezzâvî, Nâsuriddin. *Tavâli'u'l-envâr min metâli'i'l-enzâr*. Thk. Abbas Süleyman. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1411/1991.
- Bulut, Mehmet. *Ehl-i sünnet ve Şîa'da İsmet İnançları*. İstanbul: Risale Yayınları, 1411/1991.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Camiu'l-müsnedi's-sahîhi'l-muhtasarum in umûri Rasulillahi ve sunenihi ve eyyâmihî (Sahîhu Buhârî)*. Thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir. Riyad: Daru Tavku'n-Necat, 1422/2001.
- Coşkun, İbrahim. "İmamiyye Şîa'sında Ehl-i Beyt Sevgisinin (Bâtını) İnançlara Dönüşümü". *Marife* 4/3 (2004). <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343505>.
- Coşkun, İbrahim. *Ateizm ve İslam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed. *Kitabu't-t'arifât*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1405/1985.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn. *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâitü'l-edilli fi usûli'l-itikad*. Thk. Muhammed Y. Musa & Ali Abdulmunîm. Mısır: Mektebetü Hancî, 1369/1950.
- DİYKB, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. *Kendi Dilinden FETÖ Örgütlü Bir Din İstismarı*. Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 2017.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. Thk. Şuayb Arnavut & Muhammed Kamil. Beyrut: Daru Risaleti'l-İlmiyye, 1430/2009.
- Ebû'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. nşr. Abdülkerim Osman. 3. Baskı. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1416/1996.
- Ebu İshâk İbrahim b. Nevbehâfî. *el-Yakut fi ilmi'l-kelâm*. Thk. Ali Ekber Ziyâî. İran: Mektebetü Âyetillah el-Uzmâ el-Maraşî, 1327/1910.
- Ebu Nuaym Ahmet b. Abdullah el-İsfehânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*. Kahire: Mektebetü Hancî, 1416/1996.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve ihtilâfu'l-mûsâllîn*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: Mektebetü'Nehdati'l-Mısıryyye, 1369/1950.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Kitâbu'l-lum'a fî'r-reddi alâ ehli'z-zeyğî ve'l-bid'a*. Thk. Hamûde Ğurâbâ. Mısır: Matbaatu Masir, 1955.
- Feyruzâbâdî, Muhammet b. Yakup. *el-Kâmûsu'l-muħit*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1425/2005.
- İbn Arabî, Muhyittin. *el-Futuħati'l-mekkiyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts..
- İbn Aşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr (Tahriru'l-ma'ne's-sedid ve tenviru'l-aklu'l-cedid mintefsiri'l-kitabi'l-mecid)*. Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye, 1404/1984.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. Thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed eş-Şazeli. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts..

- İcî, Abdurrahmân b. Ahmet. *el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-keîâm*. Beyrut: Âlemu'l-kütüb, ts..
- Kirmânî, AhmetHamidüddîn. *el-Meşâbih fî isbâti'n-nübüvve*. Beyrut: Müessesetü'n-nür, 1428/2008.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye,1421/2001.
- Murtezâ, Mutahharî. *el-İmâme*. Beyrut: Daru'l-Havrâ, ts..
- Muzaffer, Muhammet Rıza. *'Akâidü'l-imâmiyye*. Kum: Merkezü'l-Ebhâsi'l-Akâdiyye, 1431/2010.
- Müfid, Muhammet b.Muhammet b. Numan. *el-İfşâhfi'l-imame*. Kum: Dâru'l-Müfid, 1420/2000.
- Müfid, Muhammet b.Muhammet b. Numan. *en-Nüketü'l-'itikâdiyye*. Kum: Dâru'l-Müfid,1379/1959.
- Mâturidî, Ebu Mansûr Muhammet b. Muhammet b.Mahmut. *Te'vilât-ü ehli's-sünne*. Thk. Fâtıma Yusuf el-Haymî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,1424/2004.
- Maturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmut. *Kitâbu't-tevhîd*. Thk. Fethullah Huleyf. İskenderiyye: Dâru'l-Câmiâtü'l-Mısıriyye, ts.
- Mürtezâ, eş-Şerîf. *Tenzihu'l-enbiyâ*. Kum: İntişârâtü'r-rızâ, 1366/1947.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Bahru'l-Kelâm fî 'akâidi ehli'l-İslâm*. Thk. Veliyyüddîn M. Salih. Dimeşk: MektebetüDâri'l-Ferfur, 1420/2000.
- Sâbûnî, Nureddin. *Kitabu'l-bidayemine'l-kifayefi'l-hidaye fi usuli'd-din*. Thk. Fethullah Huleyf. Mısır: Daru'l-Mearif, 1388/1969.
- Onat, Hasan. "Şi'i imamet Nazariyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992).
- Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed. *Uşûlu'd-dîn*. Thk. Hans Peter Lens. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2003.
- Râzî, Ebu Abdullah Muhammed Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb(et-Tefsîru'l-kebir)*. Beyrut: Dâru'l-Fikr. 1401/1981.
- Sicilmâsî, Ahmet b. Mubarek. *el-İbrîz*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1422/2002.
- Şarânî, Abdülvehhap b. Ahmet b. Ali. *el-Yevâkîte'l-cevâhir fî beyân'akâidi'l-ekabâir*. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye,ts..
- Şarânî, Abdülvehhap b. Ahmet b. Ali. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1390/1971.
- Şen, Mustafa. "Peygamberlerin İsmet Sifatının Kur'an Yorumlarına Etkisi (Hz. Âdem Örneği)". *Mütefekkir* 10 (2018).
- Taberî, Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-beyânante'viliâyi'l-Kur'an*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kâhire: DaruHicr, 1421/2001.
- Tabersî, Ebu AliFazl b. Hasen. *Mecmû'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut:Daru'l-Murtezâ, 1426/2006.
- Tûsî, Nasîruddîn Muhammet b. Hasan. *Keşfu'l-murât fî şerhi tecridi'l-'itikât*. Kum: İntişârât Şekûrâ,1371/1952.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud. *el-Keşşâf'anhakâikiğavâmiu't-tenzil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1407/1986.